

Loretana Despot

Filozofski fakultet u Osijeku

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Lorenza Jägera 9, HR-31000 Osijek

PUT NEBESKI IVANA GRLIČIĆA IZ 1707. GODINE (GRAFIJSKE, PRAVOPISNE I JEZIČNE ODLIKE)

Oslobađajući se turskoga zaposjedanja, u Slavoniji se pojavljuju i prvi pisci na hrvatskom jeziku, uglavnom zaokupljeni vjerskim pitanjima.

Rad prikazuje grafijske, pravopisne i jezične odlike nabožnoga djelca *Put nebeski* đakovačkoga župnika Ivana Grličića, koje je objelodanjeno u Veneciji 1707. godine. Djelo ocrtava stanje hrvatskoga književnog jezika u Slavoniji početkom 18. stoljeća.

Prvo djelo nekoga slavonskog franjevačkog pisca pisano hrvatskim jezikom nakon izгона Turaka iz Slavonije jest *PUUT NEBESKI Ukazan cfoviku od Boga po Svetoj Czarqui. TO JEST NAVK KARSTJANSKI V'Kratku obilato, i razborito iftomacfen u jezik Bofanski* Ivana Grličića iz 1707. godine. Podatci o Grličićevu životopisu vrlo su oskudni pa nije poznata ni godina njegova rođenja. Raspoložemo tek činjenicama da je rodom iz Bosne, a umro je u Đakovu 1709. godine. Pohađao je loretski *Collegium Illyricum*, a đakovački je župnik od 1699. do 1709. godine.

Grličić je pripadao Franjevačkoj provinciji Bosni Srebrenoj, koja je osnovana u 16. stoljeću, a nazvana je po franjevačkom samostanu u Srebrenici. Franjevačka provincija Bosna Srebrena u duhovnom je životu Hrvata odigrala važnu ulogu jer je kroz duže vrijeme obuhvaćala područje Bosne i Hercegovine, Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju i južnu Ugarsku te je okupljala i povezivala najveći dio štokavskoga jezičnog područja. Slavonija je pri tom svojim položajem, s obzirom na kulturnu djelatnost franjevaca, bila spona između hrvatskoga juga i sjevera.

U uvodu djela *Put nebeski* naslovljenu *Bogogliubnomu sctioczcu*, Grličić zapisuje kako je svoje djelce istumačio u *jezik Boffanski i nafc jezik*, smatrajući pod bosan-

skim jezik hrvatskih franjevaca Franjevačke provincije Bosne Srebrne, koji se odlikuje ikavskom štokavštinom.

To je Grličićevo djelo do sada gotovo nepoznato široj znanstvenoj javnosti. Jezikoslovci, kada je riječ o djelima nastalima u Slavoniji u 18. stoljeću, uglavnom proučavaju djela nastala sredinom 18. stoljeća i u njegovoj drugoj polovici. S obzirom na to da je Grličićeva knjižica otisnuta već 1707. godine, ona nam pruža jedinstven primjer slike hrvatskoga književnojezičnog izraza u Slavoniji početkom 18. stoljeća. Promotrit ćemo temeljne grafijske, pravopisne i jezične odlike Grličićeva djela.

1. Grafija i pravopis

Slavonski su franjevci oduvijek pokazivali veliko zanimanje za grafijska pitanja, o čemu ponajbolje svjedoče njihovi osvrti u uvodima nabožnih knjižica.

Promišljajući o grafijskim načelima i zakonitostima, i Grličić 1707. godine u *Putu nebeskom* u uvodu *Bogogliubnomu sctioczu* iznosi sljedeća zapažanja:

Sada ima fe razumit koi sam nacfin darxao, za pifat, i izgovarat ricfi nafcega jezika slovmih Djacskim, koja buduchi izmifcglena na sam jezik Djacski, zato drughi jeziczi nemogu zadovoljno gnihmah bitti sluxeni; i tako u nikim ricfmah na mifto jednoga slova potribnoje po dva fastavliat, ili nova slova izmifcgliat. Koja stvar uzrok je bila, da razliki, koifu fcto nacim jezikom pifali, razlike nacfine u pifanju svomu darxali fu: jedni ovu rics: Cfovik pifciu ovako: Covik, jedni stavgliaju niko c s'trakom na lievu stranu obarnutim, a niki na defnu; parvi nacfin niemi po vogli bio, za fcto znaje kako ova fyllaba co ima fe izgovarat, tojest kako u ovim ricfmah, color, comes, drugoga pak, ni trechiega nacfina niefam naslidovao, parvo zascto u Stamparij nenahodi fe veliko c s'trakom. Za fcto i fto c s'trakom svi jednako ne stavgliaju, zato niefam znao koga naslidovat. Za fcto darxim, da nie potribno c s'trakom u nacem jeziku, moguchi fe na gnegovo mifto pifat cs za izgovarat ove ricfi, cfovik, cfinit, cfut. Koi nacfin mloghi Harvati, Magiari, i drughi gliudi pametni darxali fu, a navlastito pokojni Gofpodin F. Nicola Bifcup Boffanski, od koga vele naucfnne, i Bogogliubne pameti mlogo sam dobra mogao naucfit. U drughim fyllabam hotio sam naslidovat ono izgovaranje, koje fe darxi u Italij: zascto sam sczinio, da Italia najboglie zna, kako fe koja fyllaba ima izgovarat, buduchi onna, ne famo mloghieh varfnih, i naucfnih gliudih, neggo jofc iftih slovah Djacskih matti, jer fu od gne ifta slova izmifcglena, i postala. Italia dakle ove fyllabe ghi, gi izgovara parvu ofctro, a drugu slatko, kako u oviim ricfmah, ghirlanda, giglio; zato i ja na ifti nacfin pifcem ove ricfi: drughi, dogi. Italia poznaje ovo dvoje, i, j, parvo glasovito, drugo neglasovito, zato parvim pifce ove ricfi: ira, ita, drugo stavglia u ove ricfi, jam, je junat, tako, i ja sluximfe ovim, i, u ricfmah mi, mier, a ovo, j,

stavgliam u ricfi jedan, jok, broj, jezik. Italia dvostruko .s. poznaje, jedno ostro, koje je fastavglieno od s, i c, ovim izgovara sciscitor, scindo, drugo slatko, koim izgovara Sauus, folus, tako ja parvo stavgliam u ove ricfi, ofstar, jofc, drugo u ove, Sava, sladak. Italia u Djacskomu jeziku nahodi u, v, parvim izgovara ove ricfi tuus, unus, drughim izgovara vivax, vovit, tako ja parvim pijcem fvitit voevat. Ovoje fcto sam imao rech od slovah, koim sam se sluxio, za ukazat nacfin, koimse lakko mogu ove kgnighe fctit. Drugomi neoftaje, neggo priporucfitti, ako koje dobro u ovim kgnigam poznafc, fama Boga fali, od koga fvako dobro izlazi, a pomagnkanja, koja nagiefc, dobrovoglo izpravi, i slabost moju poznaj, i dugo buddi u milofti Boxioj xiv, i zdrav.

Grličić naglašava kako je od Madžara preuzeo bilježenje fonema /č/ grafemom *cs*, dok je druge grafeme, poput *gl*, *gli* /l/, *gn* /ń/ preuzimao iz talijanske grafije. Od sjevernih je uzora preuzeo i grafijsku oznaku *cz* za fonem /c/, a iz južnih bilježenje grafema *ch*, *chi* /ć/, *ar* /r/, *sc* /š/, *x* /ž/. Grličićev je grafijski sustav sljedeći:

grafem	fonem	primjeri
<i>cz</i>	/c/	<i>putnicfi 1; defniczu 8</i>
<i>cs, cfī</i>	/č/	<i>fvidocsi 1; prorocfianstvoa 4; cfiafa 14; vracfianju 38</i>
<i>chi, ch</i>	/ć/	<i>obechiaio 2; chiorav 163; cfistochiu 3; zlochiu 3; najvechiiu srechiu 5; mochi 5; obechiat 38</i>
∅	/ž/	
<i>gi, g</i>	/ž/	<i>zapovigeno 2; Magiari 6; nagiefc 7; takoger 6; ragia 8; mlagii 9; ragiajuchife 9; neizpovigeni 11; pogiu 11; tugiu 62; kragie 62</i>
<i>i, j, ∅</i>	/j/	<i>Boxioj 5; cfovicfii 9; fvoim 21; uboiftvom 63</i>
<i>gl, gli</i>	/l/	<i>bogogliubnomu 1; zadovoglno 3; gliudi 4; dobrovoglno 5</i>
<i>gn, nj, ni</i>	/ń/	<i>magne 1; gnihovim 3; pomagnkanja 7; govorenje 1; zlamenja 3; ogagn 3; skupglienje 6; stavglienje 6</i>
<i>ar</i>	/r/	<i>umarlomu 1; karftianski 2; smartni 2; tvard 4; Harvati 6; sarcem 2; karv 5; milofardje 32; targovczi 64</i>
<i>f</i>	/s/	<i>pustigni 1</i>
<i>sc, fc, ff, sci</i>	/š/	<i>sctioczu 1; zafcto 2; spaffen 2; sagriefciujefc 43; sciali 44</i>
<i>z, f</i>	/z/	<i>zabilixena 64; krismanju 93</i>
<i>x</i>	/ž/	<i>Boxiega 1; uzdarxi 178</i>

Dvojbe su oko bilježenja grafema *gy, gj, ny, nj, ly, lj* u štokavaca razriješene prije 18. stoljeća te i Grličić, opredjeljujući se za bilježenje grafema *j* u digrama *nj*, odbacuje od Madžara preuzet grafem *y* u digramskim kombinacijama.

Zamjetne su dvojbe u bilježenju fonema *j* grafemima *j* i *i*, i u većine slavonskih pisaca to su očite dvostrukosti. Naime, latinsko je pismo prvobitno za foneme /i/ i /j/ poznavalo samo grafem *i*. Grafijski par *i/j* pojavio se za humanizma, a oba su grafema označivala oba fonema. Grafem *j* punopravnim je članom hrvatske abecede postao tek u 17. stoljeću, kada je Jakov Mikalja u *Bogoljubnom razmišljanju od očenaša* 1642. godine za fonem /j/, odbacivši Kašićevu grafiju *y*, uveo grafem *j* (Putanec 1985:210).

Grličić 1707. godine ne bilježi grafijsku oznaku za fonem /ž/. Kako čakavsko narječje taj fonem ne poznaje, južnohrvatska mu grafija nije pružila posebnih uzora jer se u čakavskom narječju taj fonem realizira kao *ž* pa su ga čakavci bilježili grafemom *x* (*x* = *ž*, npr. *sarxba*). S obzirom na to da kajkavci ne poznaju opreku /č/–/ć/, ne razlikuju ni opreku /ž/–/žj/, te Grličiću također nisu pružali uzora.

Fonološki sustavi drugih jezika iz kojih je latinica uglavnom dopirala u nacionalnu uporabu ne poznaju slogotvorno *r* pa se izgovor olakšava popratnim samoglasnikom. Stoga su i po uzoru na te jezike naši stari tekstovi bilježili popratni samoglasnik uz slogotvorno *r*, a takav se način bilježenja ustalio i u hrvatskim latiničnim tekstovima. Popratnu su ulogu uglavnom imali samoglasnici *a* (pretežno u južnoj zoni) i *e* (u sjevernoj zoni). Iako većina slavonskih pisaca bilježi slogotvorno *r* grafijom *er*, Grličić po uzoru na južne uzore bilježi isključivo *ar*.

Krajem 18. stoljeća slavonski grafijski sustav postaje ustaljenom odrednicom pri izboru grafijskih rješenja. Grličićeva rješenja s početka 18. stoljeća odstupaju od slavonskoga grafijskog sustava s kraja 18. stoljeća u izboru sljedećih grafijskih oznaka: *cz* /c/, *gl*, *gli* /j/, *gn* /ń/, *ar* /r/, *sc* /š/.

fonem	c	č	ć	š	ž	j	l	ń	r	s	š	z	ž
Grličić	cz	cs, cfi	chi, ch	0	g, gi	i, j, 0	gl, gli	gn, nj, ni	ar	í	sc, fc, ff, fci	z, f	x
slavonska grafija	c	cs	ch	cx	gj	j	lj	nj	er	s	sh	z	x

U 18. je stoljeću slavonska grafija bila sređena i usustavljena, a na njezinim će temeljima i hrvatski ilirizam tražiti uzore. Budući da je ona ujedinila južna rješenja, koja su donosili franjevci, i sjeverna (kajkavska), koja su donosili isusovci, slavonska je grafija imala središnje mjesto i bila uzorom tadašnjim književnicima. U prilog tomu svjedoči i Grličićev izbor sjevernih i južnih grafijskih rješenja.

Izborom pravopisnih načela u Grličića se isprepleću morfonološka i fonološka norma. Morfonološki pravopis pazi na glasovni sustav osnovnoga oblika morfema u oblikoslovlju i tvorbi riječi i nastoji da osnovni oblik morfema ostane isti bez obzira u kojoj se glasovnoj okolini našao. Morfonološki pravopis pazi na osnovni morfem kada je posrijedi jednačenje po zvučnosti, negubljenje dentalnih suglasnika i djelomično jednačenje po mjestu tvorbe, pa u tim slučajevima ne pišemo kako izgovaramo, nego tako da sačuvamo osnovni lik morfema. No, morfonološki pravopis nije dosljedan ni kada je posrijedi gubljenje suglasnika i jednačenje po mjestu tvorbe, a nije dosljedan ni u promjena koje nastaju djelovanjem jotacije.

U vezama korijenskoga morfema i sufiksa većina je slavonskih književnika 18. stoljeća nasljedovala tradiciju i u svijesti čuvala morfološki sklop riječ pa otuda i veliki broj primjera s neobilježnim jednačenjem po zvučnosti. No, u Grličića su zabilježeni samo primjeri u kojima se na granici korijenskoga morfema i sufiksa jednačenje po zvučnosti provodi: *ulifti* 31,95, *opchinski* 31, *xenidba* 34, *drufctva* 68, *ulifti* 95.

U Grličića se jednačenje po zvučnosti ne provodi na granici korijenskoga morfema i prefiksa:

<i>iz-</i>	<i>iztomacsen</i> 1; <i>izpunila</i> 4; <i>izprosi</i> 20; <i>izpunimo</i> 23; <i>izpuni</i> 48; <i>izpitat</i> 58; <i>iztekao</i> 95; <i>iztjescu</i> 232; <i>iztexu</i>
<i>nad-</i>	<i>nadpis</i> 129
<i>ob-</i>	<i>obsluxit</i> 3; <i>obsluxenju</i> 2
<i>od-</i>	<i>odkupiti</i> 251
<i>pod-</i>	<i>podpuno</i> 4; <i>podpis</i> 5
<i>raz-</i>	<i>raztapa</i> 152

Znatno je manji broj primjera u kojima je na granici prefiksa i korijenskoga morfema u Grličića provedeno jednačenje po zvučnosti: *iftomacfit* 3, *opchinskim* 16, *opchinski* 31, *ifftoctfnoga* 95, *zdruxit* 169.

Dentali *d* i *t* po morfonološkom pravopisu ne ispadaju, a tu praksu slijedi i Grličić: *otcza* 2, *seestdefeet* 9, *petdeffet* 9, *namjefstniku* 15, *korifstna* 16, *djetczu* 35, *foetcfani* 75. Vrlo rijetko dentali u Grličića ispadaju: *korifstna* 25.

O (ne)provođenju jotacije bit će više riječi, no valja istaknuti kako Grličić bilježi i jotiranje i nejotirane primjere: *karstjanski* 2, *zapovigeno* 2, *djacskoga* 3, *fmartju* 5, *mochi* 5.

Jasno razlikujući grafeme za foneme /č/ i /ž/ od neslivenih skupina /t+j/ i /d+j/, Grličić u nejotiranim primjerima slijedi morfonološki sklop riječi.

Jednačenje po mjestu tvorbe u Grličića je provedeno u riječi i na granici riječi: *fc'gnim 9, himbene 276*.

Djelujući početkom 18. stoljeća, Ivan Grličić svojim se izborom pravopisnih načela ne izdvaja iz okvira hrvatske pravopisne tradicije i ondašnje prakse, rabeći morfonološki pravopis s elementima fonološkoga pravopisa.

U vezama korijenskoga morfema i sufiksa jednačenje po zvučnosti u Grličića je provedeno i time slijedi fonološko pravopisno načelo, no u vezama korijenskoga morfema i prefiksa provođenje jednačenja po zvučnosti uglavnom izostaje i takva praksa ocrtava morfonološko pravopisno načelo.

Neispadanje dentalnih suglasnika također potvrđuje Grličićevu opredijeljenost morfonološkomu pravopisu.

Iako Grličić bilježi i oblike koji ukazuju na fonološki pravopis, brojniji su primjeri u kojima slijedi morfonološke pravopisne zakonitosti.

2. Morfonološke odrednice

2.1. Refleks jata

Štokavska ikavica kojom su pisana djela slavonskih pisaca nametnula se odrednicom tadašnjemu hrvatskom standardnom jeziku.

Nasljedujući višestoljetni franjevački književnojezični izraz od Jadrana do Drave, Grličić 1707. godine svoje djelo također piše štokavskom ikavicom: *cfovik 2, virovat 2, malovridan 2, vridan 4, fvitu 5, uvridio 24, zapovidio 62, ispovid 143, vincfaju 178, linoft 229*.

U određenom je broju primjera i ekavski zabilježen jat, no u tim je slučajevima riječ o leksičkim ekavizmima koji su u ograničenom broju riječi vjerojatno bili plodom literarnoga ugledanja u starije pisce: *ghrefcniczi 255, grehfcniku 258*.

Bilježeći refleks jata, Ivan se Grličić najviše razlikuje od svojih kasnijih nastavljača. Djelujući početkom 18. stoljeća i ugledajući se u bosanske franjevce koji su pak takve uzore pronalazili u dalmatinskoj literarnoj tradiciji i u organskim bosanskim jekavskim govorima, Grličić u znatnom broju primjera bilježi jekavske ostvaraje jata grafemskim skupinama *ie* i *je*. Određena se zakonitost u uporabi tek naslućuje: u dugim slogovima bilježi *ie* (*umiesciali 4, sliepm 4, tielo 10, podniet 13,24,64, izliecfit 32, umriet 35, diete 38: tiela 40, odieva 33, napried 64, czienu 64, liecfit 93, sliep 163, lienoft 208, stiene 262, kliecftih 263, bliedi 268, mier 268*), a u kratkima bilježi *je* (*vjeran 32, djetczu 33, djetcza 33, djeteta 33, vidjet 262, pjefne 268, vjera 295*). Tek ponekad u kratkim slogovima bilježi *ie* (*dielah 1, viera 3, vietar 4, tielesno 24*), a u dugima *je*: *korjen 93*.

Drugi franjevački pisci grafijom *ie* bilježe samo *jat* u dugim slogovima i takvi su primjeri zaista malobrojni u odnosu na Grličića: *diete* 81 (Lipovčić), *biela* 1,77 (Pavišević), *biele* 3, *rieka* 91, *pliena* 137 (Velikanović), *siena* 1,73,25, *diete* 3,538 (Katančić).

Zakonitost mješovitoga ikavsko-jekavskog ostvaraja *jata* u Grličića teško je uspostaviti jer dužina sloga ne utječe bitno na izbor refleksa *jata*. Takvo je dvojstvo prvenstveno uvjetovala pisana štokavska literatura, dubrovačka i bosansko-franjevačka, kao i preporuka Propagande¹ da se piše »jezikom bosanskim« u kojem je to dvojstvo odlika literarne prakse, ali i organskoga idioma.

Slavonski su franjevci usvajali određenu maniru u bilježenju *jata* u svojim djelima pa je ona s vremenom postala normom franjevačkoga književnojezičnog izraza.

Jotacija

Valja istaknuti kako je Grličić grafijom *ch*, *chi* i *gi*, *g* jasno pravio razliku fonema *ć* i *dž* od suglasničkih skupina *tj* i *dj*.

U (ne)provođenju jotacije u primarnim skupinama *tj*, *dj* (*t'*, *d'*) pojavljuje se razlika u Grličića i slavonskih pisaca koji djeluju sredinom 18. i početkom 19. stoljeća. Naime, Grličić bilježi samo primjere u kojima je jotacija provedena: *zapovigeno* 2; *takoger* 6; *pogargiuje* 6; *megiu* 6; *Angelskoga* 7; *ragia* 8; *ragiajuchi* 9; *rafargena* 11; *odregienim* 44; *povrachienom* 69; *offugen* 160; *rogen* 164.

Pisci druge polovice 18. i početka 19. stoljeća (Velikanović, Tomiković, Lanosović, Čevapović, Katančić) uglavnom ne bilježe jotirane primjere, slijedeći morfološki pravopis.

Jotirane oblike Grličić bilježi u skupinama *stj* > *št*, *šč*; *skj* > *št*; *zgj* > *žd* (*žd*): *fcctiti* 'štiti'; *dopusctajuchi* 1; *ifcte* 2; *nekarfctene* 13; *pricfesctenju* 23; *dopusctenja* 31; *posctenje* 38; *nepofctena* 73; *karfctenje* 92; *ocfifctenje* 94.

Rijetko su zabilježeni primjeri u kojima jotacija u skupinama *stj* > *št*, *šč*; *skj* > *št*; *zgj* > *žd* (*žd*): nije provedena: *karftjanski* 2.

U sekundarnim skupinama *tj*, *dj* (< *tbj*, *dbj*), *stj*, *zdj* (< *stbj*, *zdbj*) nema jotacijskih promjena: *uzdignutje* 20; *milofardie* 21; *poginutje* 40; *dotaknutjem* 44; *zacfetje* 178. To su imenice koje uvjete za jotaciju imaju u svim padežima, ali se mogu oslanjati na

¹ Kongregacija za širenje vjere osnovana je u Rimu 1622. godine. Kraće je nazivana *Propaganda*, prema latinskom nazivu *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*. Brinula se za potrebe Crkve širom svijeta pa nije zaboravljala ni Hrvate koji su bili izloženi utjecaju Turaka, pravoslavlja i protestantizma. Propaganda je kod nas naročito nastojala sačuvati vjeru i posebno se brinula za hrvatske knjige, liturgijske i poučne.

jednostavnije srodne riječi u kojima nema uvjeta za jotaciju (na glagolski pridjev trpni, odnosno na imenice *cvit, sud, brat, lito* i sl.). S neizvršenom jotacijom jesu i riječi kojima se uzor za čuvanje nejotiranoga dentala nalazi ne samo u srodnih riječi nego i u većini njihovih vlastitih oblika. Takve su imenice *i*-vrste na *-t, -d*, koje uvjete za jotaciju imaju samo u instrumentalu jednine, ali se ona ne provodi: *pametju 4; oblaftju 45*.

Sekundarne su skupine *stj, zdj* (< *stbj, zdbj*) uvijek tako zapisane: *gvozdje 128; listja 233*. Maretić je smatrao (1910:153) da je u takvim slučajevima riječ o nesavršenosti grafije slavonskih pisaca i tvrdi da se *ć* i *đ* izgovaralo, no očito je da su slavonski franjevci jasno razlikovali grafeme za foneme /*č*/ i /*ž*/ od neslivenih skupina *t+j* i *d+j*. Maretića opovrgava i studija Stjepana Ivšića, koja pokazuje da u posavskom govoru, osim *tbj, dbj* > *ć, đ* postoje i neizmijenjene govorne skupine *tj, dj* (1910:197)

Između bilabijalnih suglasnika *b, m, p* i labiodentala *v* i suglasnika *j*, a koji nisu bili odvojeni poluglasom, već na praslavenskom stupnju razvoja dolazi do umetanja sekundarnoga *l*. S epentetskim *l* bilježi Grličić imenicu *trubglie*, u kojoj je skupina *bj* također sekundarna (jer je njezin nastavak bio *-bja*). Taj se nastavak vjerojatno miješao sa sličnim nastavkom *-ja* koji je i u starini bio bez poluglasa (nalazi se i u imenica *mreža, sumnja, gospođa*), pa je tako moglo doći do epenteze.

Između suglasnika u sekundarnim skupinama *bj, mj, pj* (*bbj, mbj, pbj, vbj*) stajao je poluglas i te su skupine dugo ostale neizmijenjene, tj. *l* je u njih u štokavsko narječje prodrlo tek u 18. stoljeću pa se stoga epentetsko *l* ne umeće iza labijala ako za njim dolazi nastavak *-je* (< *-bje*) ili neki od nastavaka kojima je nadomješteno staro *-bjō* u instrumentalu jednine imenica *i*-vrste: *zdravje 4*.

2.2. Sibilizacija

Sibilizacija se u Grličića provodi gotovo redovito: *nauczci 3; jeziczi 5; naslidniczi 5; protivniczi 59; vojniczi 59; fvidoczi 182; ghrefcniczi 255*.

Sibilizacija se često ne provodi u dativu i lokativu jednine imenica *e*-vrste: *u daski; u vojski 58; u priliki 61; u tughci 256; u muki ?66*.

Takva je situacija u posavskom govoru (Ivšić 1913:200) i u Kašičevoj gramatici: *Sluga – slugi, sluzi; Vuga – vugi, vuzi*. Velari su se na kraju leksičkoga morfema u dativu i lokativu jednine *e*-vrste nalazili pred uzročnikom druge palatalizacije (ě diftonškoga porijekla) i mijenjali su se u *c, z, s*. Budući da je novi morfem *-i* u štokavsko narječje prodro tek u 14. i 15. stoljeću, kada je vrijeme aktivnosti druge palatalizacije već bilo odavno prošlo, uz promjenu gramatičkoga morfema lako je dolazilo i do unificiranja leksičkoga morfema prema padežima u kojima je zaviravao na velar.

2.3. Razjednačivanje

U istoj riječi jedan glas može prijeći u različit ali srodan ili se pak može sasvim izgubiti. Stoga tu promjenu možemo podijeliti u dvije skupine:

1. Razjednačivanje nestajanjem suglasnika. Na granici morfema nestaje dental *t* i suglasnik *v* pred sufiksom *-stvo*: *bogaštva* 1; *kragljestvo* 95.

Uzrok je toj pojavi ponavljanje istoga suglasnika na kraju osnove i u tvorbenom sufiksu. Da je riječ o razjednačivanju, vidi se po primjerima riječi *kraljevsko*, u kojoj *v* nije iščezlo jer se taj suglasnik ne ponavlja u sufiksu *-ski*. Uzori su mu mogli biti posavski govor (Ivšić 1913:196) i južni.²

Suglasnik *k* prelazi u *č* ispred sufiksa *-tvo*: *junactvo* 57; *misnifctva* 162.

U primjerima *blagofove* 94 *l* otpalo je zbog disimilacijskih razloga. Tu je pojavu od južnih uzora preporučivao Mikalja³ i to nedosljedno, a poznata je i posavskom govoru (Ivšić 1913:207).

2. Razjednačivanje nestajanjem razlikovnog obilježja. U Grličića se često razjednačuju suglasničke skupine *mn* i *zn*. Obično dolazi do prelaska skupina *mn*, *zn* > *ml*, *zl*⁴: *zlamenja* 3; *zlamenovat* 35; *mlogo* 60; *mlogoftrukim* 62.

Skupine *mnj* i *mlj* ne razjednačuju se: *pomgliom* 3.

3. Osobitosti sklonidbe

Grličićeva knjižica otisnuta 1707. godine pruža dobar temelj za opis odlika u razvoju imeničkoga sklonidbenog sustava početkom 18. stoljeća.

Više će riječi biti o instrumentalu jednine imenica *i*-vrste, gramatičkim morfemima imenica u genitivu, dativu, lokativu i instrumentalu množine, pri čemu Grličić nasljeduje (staro)štokavsku tradiciju za koju je prvenstveno karakteristična nesinkretiziranost izraza gramatičkih morfema u množinskih padeža. Više će riječi biti i o učestalosti množinskih morfema *-ov/-ev* u nominativu i akuzativ množine imenica muškoga roda.

U skladu s preporukama starih hrvatskih gramatičara Ivan Grličić koristi gramatički morfem *-ju* za tvorbu imenica ženskoga roda *i*-vrste u instrumentalu jednine: *gliubavju*: *pametju* 4; *smartju* 4; *ricsju* 8; *karvju* 10; *naravju* 10; *duxnoftju* 13; *vridnoftju* 25; *jakoftju* 29; *oblaftju* 32; *stvarju* 38; *linoftju* 45; *ispovidju* 122; *farditoftju* 128; *xucfju* 128; *zapovidju* 163; *svitloftju* 167; *vrridnoftju* 202; *pomochju* 204; *flatkoftju* 267.

² Mikalja: *Bogastvo*, *Proklestvo*, *Kragljestvo*; Kašić: *bogastvo*.

³ Mikalja: *Blagosov*, *Blagosoviti*, ali: *Blagoslivgljati*.

⁴ Razjednačivanje *znamen* > *zlamen* potvrđuju južni uzori – Mikalja: *zlamen*; DIZ: *zlamen*.

Zanimljivo je primijetiti kako se stapanjem gramatičkog morfema *-ju* s osnovama imenica ne provodi jotacija. U prilog tomu svjedoči i činjenica što su za označivanje fonema /ć/ i /ž/ postojale grafijske oznake *ch*, *chi* i *g*, *gi*, a o čemu je već bilo riječi.

3.1. Imenička sklonidba u množini

U genitivu je množine imenica *e*-vrste gramatički morfem *-a(h)*: *kgnigah*, pr.: *mukah* 12; *korah* 27; *bajaliczah* 32; *csfiarkah* 33: *dufciah* 107; *igliadah* 129; *slugah* 267. Kašić u svojoj gramatici nema nastavke sa suglasnikom *h*, već stavlja štokavski nastavak *-a*. Slavonski su gramatičari druge polovice 18. stoljeća to *h* u genitivu množine mogli preuzeti iz njemačkih gramatika, no preuzimali su ga i od bosanskih franjevačkih pisaca, poput Grličića.

U Grličićevu se djelu u genitivu množine izmjenjuju gramatički morfemi *-a(h)* i *-a*. U *e*-vrsti preteže gramatički morfem *-ah*, a u *a*-vrsti gramatički morfem *-a*: *zakona*, pr.: *Boga*, pr.: *puuta*, pr.: *jezika*, pr.: *Limba* 13; *glada* 42.

U imenice *oči*, koja u množini ima sklonidbu ženskoga roda *i*-vrste, u genitivu je stari dvojniški gramatički morfem *-u(h)*: *ocfiuh* 267.

Imenice *i*-vrste u genitivu množine redovito završavaju gramatičkim morfemom *-i(h)*: *ricfih*, pr.: *ftvarih*, pr.: *bolestih* 11.

U dativu množine u Grličića je stari gramatički morfem za imenice muškoga roda *a*-vrste *-om/-em*: *duxnikom* 24; *Bogovom* 390; *biskupom* 88; *pastirom* 88.

Imenice ženskoga roda *e*-vrste u dativu množine završavaju gramatičkim morfemom *-am*: *mukam* 11; *zvizdam* 39; *prilikam* 39.

Sklonidbu lokativa množine u imenica *a*-vrste u Grličića karakterizira uporaba gramatičkoga morfema *-ih*: *nebefih* 1; *kragliaftvoh* 9; *grihfih* 32; *vracfih* 34; *zlamenjih* 34; *sacramentih* 40; *pifmih* pr.

Ponekad imenice ženskoga roda *e*-vrste u lokativu množine mogu završavati nastavkom *-uh*: *rukuh* 11; *noguh* 11.

Imenice ženskoga roda *e*-vrste u lokativu množine završavaju i nastavkom *-a(h)*: *stranah*, pr. Imenice ženskoga roda *e*-vrste u instrumentalu množine mogu u Grličića imati stari nastavak *-ami*: *verigami* 12; *rukami* 166.

U instrumentalu množine imenica ženskoga roda *e*-vrste bilježi iz dativa množine unijeti nastavak *-am*: *molitvam* 35; *prilikam* 35.

U imenica muškoga i srednjeg roda *a*-vrste rabi nastavak *-i(h)*, koji preporučuje Kašićeva gramatika: *djellih* 33; *zlamegnih* 33; *slovih* 35; *lupexih* 127.

Gramatički morfem *-ma* pojavljuje se u instrumentalu množine imenica *i*-vrste: *ricfma* 35, a bilježi i gramatički morfem *-mi*: *gliudmi* 31; *ftvarmi* 44.

U nominativu i akuzativu množine imenica muškoga roda javljaju se dvostrukosti u (ne)bilježenju imenica s množinskim morfemom *-ov/-ev*: nominativ *krixi* 44; *noxi* 128; *macfi* 128; *fudovi* 128; i akuzativ *vike* 1; *bicse* 11; *trude* 127; *dvorove* 267.

Funkcija množinskoga morfema *-ov-* (*-ev-*) prezetoga iz *u*-promjene bila je u množini imenica *-o/-jo*-promjene muškoga roda od početka razlikovna. Još se prije prvih pisanih spomenika *-ov-* (*-ev-*) dodavao genitivu množine da bi se taj padež razlikovao od nominativa jednine. Nakon prenošenja *-e* iz akuzativa množine *jo*-promjene u taj padež *o*-promjene nestalo je glasovne razlike između pojedinih padežnih oblika mnogih jednosložnih imenica muškoga roda i nekih oblika glagola koji su se od takvih imenica izvodili po IV. vrsti (npr. između nominativa i vokativa množine *gradi* i 3. l. jd. prezenta i 2. l. jd. imperativa *gradi*: između akuzativa množine *grade* i 3. l. mn. prezenta *grade*). Po starom je naglasnom sustavu razlika u naglasku bila znatna, ali se i ona u govorima s novijim naglasnim sustavom smanjila, tako da je ostala samo na kvantiteti. Budući da to nije uvijek bilo dovoljno razlikovno obilježje (npr. zbog pokraćivanja duljina u nekim dijelovima štokavskoga narječja), razlikovanje se konačno postiglo na taj način da se spomenutim, pa i u ostalim padežima imenice, u množini proširila osnova.

Opisujući osobitosti imeničkoga sklonidbenog sustava u instrumentalu jednine *i*-vrste te genitivu, dativu, lokativu i instrumentalu množine može se uspostaviti sljedeća tablica:

vrsta	<i>i</i>	<i>a</i>	<i>e</i>
instr. jd.	<i>-ju</i>		
gen. mn.	<i>-i(h), -u(h)</i>	<i>-a</i>	<i>-a(h)</i>
dat. mn.		<i>-om/-em</i>	<i>-am</i>
lok. mn.	<i>-ih, -ma</i>	<i>-ih, -ma</i>	<i>-ah, -uh</i>
instr. mn.	<i>-mi, -ma</i>	<i>-i(h)</i>	<i>-ami, -am</i>

Očito je kako Grličićev morfološki sustav u sklonidbi imenica odlikuju (staro)-štokavski oblici, no zamjetan je i sinkretizam izraza gramatičkih morfema u dativu i instrumentalu množine *e*-vrste (*-am*), te u lokativu i instrumentalu množine *i*-vrste (*-ma*).

Općenito zaključujući o osobitostima imeničke sklonidbe u Grličića, valja istaknuti sljedeće:

1. U bilježenju genitiva množine Grličićev sklonidbeni sustav napušta neke izrazite znakove starine, poput nepostojanja gramatičkoga morfema \emptyset u genitivu množine, a u *a*-vrsti bilježi morfološki nastavak *-a* te u *e*-vrsti *-a(h)*.

2. U dativu množine imenica *o*-vrste bilježi stare gramatičke morfeme *-om/-em* (*a*-vrsta) i *-am* (*e*-vrsta).
3. U lokativu množine bilježi stare gramatičke morfeme u imenica *a*-vrste (*-ih*) i imenica *e*-vrste (*-ah*). U imenica *i*-vrste bilježe gramatički morfem *-ma*, a što može ukazivati na prijelaz prema novijemu sustavu.
4. Instrumental množine odlikuje bilježenje starih gramatičkih morfema. U imenica *a*-vrste koristi stari gramatički morfem *-i(h)*. U imenica *e*-vrste također rabi stare gramatičke morfeme *-am, -ami*.

3.2. Zamjeničko-pridjevna sklonidba

U suvremenom se jeziku zamjenice, određeni pridjevi muškoga i srednjega roda u jednini i svih triju rodova u množini, broj *jedan* i redni brojevi sklanjaju po zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi. Zbrku unose alomorfni oblici *-og, -oga, -eg, -ega* u genitivu jednine, *-em, -emu, -om, -omu, -ome* u dativu i lokativu jednine, *-im, -ime, -om, -ome* u instrumentalu jednine. Ti se alomorfi ne pojavljuju kao obvezni dio nastavačkoga morfema sa svojim posebnim padežnim značenjem, već predstavljaju neobvezni dio nastavačkoga alomorfa.

U djelima slavonskih pisaca 18. stoljeća takav »alomorfizam« gramatičkih morfema također nema svoje zakonitosti u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi i ne omogućuje jasniju razlikovnost dativa i lokativa jednine i u imenica. Naime, u imeničkoj su sklonidbi često sinkretizirani gramatički morfemi za dativ i lokativ jednine pa se razlikovnost mogla dobro očuvati u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi ukoliko bi ona pravila razliku u dativu i lokativu. Budući da su oblici iz te sklonidbe češće atributi uz imenicu, tako bi se naglašavala i razlikovnost dativa i lokativa jednine u imenica.

U genitivu jednine muškoga i srednjega roda u Grličića se javlja gramatički morfem *-oga/-ega*: *iftoga Reda* 165.

U dativu je jednine gramatički morfem *-omu/-emu*, dakle na kraju je gramatičkoga morfema samoglasnik *u*: *onomu svitu* 166; *komu pomagnkanju* 184; *svomu stvoritegliu* 231.

U lokativu je također gramatički morfem *-omu/-emu*: *u svomu Boxanstvu* 2; *u komu boju* 163; *u zakonu karštjanskomu* 163.

Tablica prikazuje pojavnost morfoloških nastavaka zamjeničko-pridjevne sklonidbe u Grličića:

gen. jd.	dat. jd.	lok. jd.
-oga/-ega	-omu/-emu	-omu/-emu

Za razliku od pisaca okupljenih oko zagrebačke filološke škole koji u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi jasno razlikuju gramatičke morfeme u dativu i lokativu jednine (u dativu *-omu/-emu*, a u lokativu *-om/-em*), slavonski pisci, pa tako i Grličić, u dativu i u lokativu bilježe gramatički morfem *-omu/-emu*. Stoga valja reći kako Grličić uporabom gramatičkih morfema u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi ne pravi jasnu razliku u dativu i lokativu jednine.

U hrvatskom se jeziku razlikovnost u sklonidbi imenica u dativu i lokativu rano izgubila pa se izjednačavanjem gramatičkih morfema gubi i razlikovnost tih dvaju padeža. Razlikovnost dativa i lokativa čini ograničeni i stalni broj prijedloga s lokativom koji lokativ označuje prijedložnim padežnim izrazom i na taj se način postiže opreka *dativ / lokativ : padež / prijedložni padežni izraz*. Odabirući iste gramatičke morfeme za dativ i lokativ jednine zamjeničko-pridjevne sklonidbe, razlikovnost u Grličićevu djelu nije postignuta nastavačkim morfemom, već suodnosom prijedloga i atributa, tj. imenice.

4. Sintaksa glagolskih oblika

Bilježeci glagolske oblike, Grličić je uzore mogao pronaći u starim hrvatskim gramatikama. Normirajući glagolske oblike, stari su se hrvatski gramatičari ugledali u latinske prijedloge pa će latinski utjecaj nesumnjivo ostaviti traga u prikazu hrvatskih glagolskih oblika. Opisujući morfologiju glagola, gramatičari su, temeljeći se na latinskom uzoru, svoj opis zasnivali na prikazivanju glagolskih načina i na taj način prikazali i sintaktičke osobine pojedinih glagolskih oblika. Tako Kašić za ilirski jezik određuje glagolske načine: »Modi uerborum funt ... Indicatiuus ... Imperatiuus ... Opratiuus ... Coniunctiuus ... Potentialis ... Infinitiuus...« (1604: 85,86), a Mikalja glagolske načine naziva »koji kaže, koji zapovijeda, koji žudi, koji sastavlja, koji ne svršuje« (1619, uvod).

Temeljeći svoj opis na takvoj podjeli, zorno je da su pojedini glagolski oblici raspodijeljeni drukčije no što je u suvremenim normativnim priručnicima. Npr. kondicional je označen konjunktivnim imperfektom (Kašić 1604:106), indikativnom futuru odgovara u konjunktivu današnji futur egzaktni (Kašić 1601:116). Osnovna je podjela na indikativni, imperativni, optativni, konjunktivni i potencijalni način, a kao glagolske se kategorije posebno opisuju infinitiv, gerundij i participij.

Optativni, konjunktivni i potencijalni oblici većinom su samo varijacije indikativnih oblika u kojima su ovi povezani veznicima, uzvicima ili njihovim kombinacijama. Hrvatski jezik tada nije imao posebnih morfoloških sredstava (posebnih glagolskih oblika) kojima bi se iskazala želja ili mogućnost. Za pogodbu su postojali samo oblici koji je izražavaju u prošlosti i sadašnjosti, a nije bilo poseb-

nih pogodbenih oblika koji bi odgovarali svakom indikativnom vremenu. Većinu su tih funkcija, kao i u suvremenom hrvatskom književnom jeziku, vršili veznici.

4.1. Infinitiv

Po uzoru na latinski jezik u kojem je veza akuzativ–infinitiv učestala, i u Grličića se javlja ovakav sintaktički kalk: *dopuštajuchi cfoviku xivot nebeski uxivot* 1.

Učestala je i konstrukcija *za* + infinitiv u namjernoj rečenici: *za datnam razumit* 95; *za dobiti spaffenje* 95; *za ucfiniti* 121; *potribno za uzderxati u xivotu* 214; *za pokarati ghrih smartni* 264.

Kašićeva gramatika nije preporučivala takvu konstrukciju (1604:179), a ne navodi je ni kao mogućnost pri opisu upotrebe prijedloga *za*, no Mikaljina gramatika nosi naslov *Kratak nauk za naučiti latinski jezik*. Takve bi se konstrukcije u hrvatskom jeziku mogle zamijeniti glagolskom imenicom.

U Grličića je infinitiv i dopuna glagolu *imati* 'morati': *ovo se ima razumit* 62; *dami ima vechie platiti* 64; *ima spomenut* 97; *ima se pokajat* 123.

Nerijetko u frazama dolaze opisni oblici sastavljeni od glagola u infinitivu i imenice: *dobiti spaffenje* 95.

Grličić bilježi i kalkove infinitiv–infinitiv: *duxni fu cfinit karstit* 96; *iskat za mochi recfene dobre odluke obsluxit* 275.

Učestala uporaba infinitiva posljedica je literarnoga ugledanja, utjecaja gramatičke građe i latinske sintakse.

4.2. Izražavanje pasiva

Ugledajući se u stare hrvatske gramatike, pisce prethodnike i latinsku sintaksu, u Grličića je zamjetna i znatna uporaba pasivnih konstrukcija.

Suvremeno jezikoslovlje pasiv definira kao preobliku temeljnoga rečeničnoga ustrojstva u kojoj semantički dijelovi u aktivu bivaju iskazani jednim gramatičkim dijelovima, a u pasivu drugima, a ta je preraspodjela gramatičkih dijelova prema semantičkima obilježena posebnim morfološkim likom predikata.

Govoreći o iskazivanju vršitelja radnje, suvremena norma spominje nekoliko mogućnosti: *od* + genitiv, prijedložni izraz *od strane* + genitiv, *po* + lokativ i instrumental, ali se prednost daje upotrebi pasiva u kojem se vršitelj radnje ne iskazuje.

U hrvatskom se književnom jeziku rijetko upotrebljava pasiv kojemu je izrečen vršitelj radnje jer stil tada postaje težak i izvještačen. Vodeći pak računa o različitim priopćajnim vrijednostima aktiva i pasiva, a koje ne zadiru obvezno u stilsku razinu jezičnoga izraza, i takvi se pristupi ublažavaju. Naime, pasiv i aktiv dva su različita obavijesna ustrojstva koja istu priopćajnu situaciju jezično uobličuju na različite načine pa im je i obavijesna uloga različita.

U Grličića su brojni primjeri imenovanja vršitelja radnje u kojima se pasiv izražava kopulativno-participskom konstrukcijom. Imenovanje vršitelja radnje u hrvatskom je jeziku potpuno suvišno i odraz je latinske sintakse u kojoj je izricanje vršitelja radnje uz pasiv oblikom *a* + ablativ jezična zakonitost. Najčešće takav pasiv Grličić izražava konstrukcijom *od* + genitiv: *csovik stvoren jest od Boga* 1; *cfiudeffa od Boga ucfignena* 4; *i ovi zakon potribno je bilo da bude od Boga cfoviku ukazan, i zapovigien, a ne od cfovika izmiscglien* 6; *cziena od fuuda, ili od puuka odregiena i zabilixena* 64; *Ima bitti na to odregien od roditegliah* 101; *sctoje recfeno od kuma* 101; *... kadje tko na smart od pravde offlugien* 120; *niefi dostojan bitti darxan od Boga na zengli* 212.

Učestale su i pasivne konstrukcije prijedloga *po* + lokativ. Takvim se prijedložnim izrazom u pasivnim rečenicama izražava vršitelj radnje: *famifufe po svojoj vogli davali u ruke Neovjernikah, da budu umoreni* 5; *zato Gn Bogh po fvetomu Pricfefctenju prafctanam male ghrihe* 118; *Da po porodu gliudskomu uzdarxife, i umnoxife narod* 178.

Grličić pasiv izražava i refleksivnom konstrukcijom⁵ bez izražavanja vršitelja radnje, a što je odlika hrvatskoga jezika jer u tzv. sintaktičkom pasivu kakav je pasiv s refleksivnom konstrukcijom u hrvatskom jeziku, nema potrebe za izražavanjem vršitelja radnje: *nebijimfe moglo dopuftit* 170.

Zanimljivo je i obezličenje prijelaznih glagola kojima je u rečenici izrečen objekt u akuzativu, a nije izrečen subjekt: *moxefe dopuftit, da nepribivaju zajedno* 179. Obezličuje se tek glagol i to tako da se 3. lice množine zamjenjuje 3. licem jednine + *se*. Tada se obezličenje jasno razlikuje od pasiva jer objekt pri toj preoblici ne postaje subjekt (kao u pasivnoj rečenici), već ostaje što je i bio: direktan objekt u akuzativu.

4.3. Particip

Suvremena norma glagolske pridjeve u atributnoj ulozi svodi samo na upotrebno ograničene i stalne veze s imenicama⁶, no njihova upotreba nije bliska suvremenomu jeziku pa nemamo odgovarajućega opisa, već samo normativne preporuke. Terminološki se participi u normativnoj građi spominju kao *particip prezenta ili sadašnji, particip perfekta ili prošli, glagolski pridjev sadašnji i prošli, popri-djevljeni glagolski prilog*, a terminološke razlike uzrokuje različito poimanje uloge i podrijetla participskih oblika. Iscrpniji prikaz pruža Radoslav Katičić (1986:384),

⁵ Maretić navodi kako su u slavonskih pisaca česti glagolski oblici »s riječcom *se*« koji imaju pasivno značenje (1910:218).

⁶ Primjeri: *leteći tanjur, lutajući reporter, postojeće stanje, ohrabrujući podatci, zabrinjavajuće vijesti, jureći vlak, prijeteće pismo, vrijeđajući propisi* itd.

koji glagolske pridjeve u atributnoj ulozi naziva glagolskim pridjevima participima.

Poimanje participa u slavonskih je pisaca utemeljeno na prijedlozima starih hrvatskih gramatičara. Ugledajući se u južnohrvatske književnike i latinski jezik, Kašić je u gramatici dvojako shvatio njihovu funkciju: kao sklonjivi particip koji se sklanja kao pridjevi i kao nesklonjivi gerundij koji služi svim licima i brojevima (1604:117).

U suvremenom hrvatskom književnom jeziku participi nisu uobičajeni i preobličuju se u zavisne (najčešće odnosne) rečenice ili takve oblike zamjenjujemo imenicom. U slavonskih su pak pisaca participi česti i njime zamjenjuju odnosne rečenice. Najčešće je takav particip u atributnoj funkciji (pridjev).

Takvi su participi u atributnoj funkciji oblici s potpunim pridjevnim kategorijama roda, broja i padeža koji su na sintaktičkoj razini sročni atributi preoblikovani od glagolskoga predikata jedne od ishodišnih rečenica. Naime, priloški se oblici na *-e* (*grede, brane, čekaje*), *-uće, -eće* (*steće, videće, bižeće*) pojavljuju još u 16. i 17. stoljeću, a od tada pretežu oblici na *-ući, -eći*. U starijim se tekstovima participi s osnovom na *-ć* upotrebljavaju u pridjevskoj službi, a pod utjecajem latinskoga, grčkoga i crkvenoslavenskoga jezika. Naime, morfološkom su se prilagodbom participske osnove *-uć, -eć* iz kosih padeža i nekadašnjega ženskoga roda na *-ući, -eći* pridružile ostalim pridjevskim oblicima i počele su se upotrebljavati kao određeni i neodređeni pridjevski oblici. U starim je gramatikama particip sklonjiv, ali ne toliko pod utjecajem latinskoga jezika, već su hrvatski gramatičari njegovu sklonjivost preuzeli iz starih hrvatskih tekstova, posebice glagoljskih.

Učestala uporaba participa kao atributa utjecaj je i latinskoga jezika. Sigurno je da je određeni broj takvih primjera izravan prijevod s latinskoga, ali je i posljedica literarne tradicije, štokavske, čakavske i kajkavske. Particip se u takvim slučajevima ponaša u skladu sa svojom glagolskom prirodom, vezujući za sebe sintagmu u kojoj je on glavni član. Particip s vlastitom sintagmom zamjenjuje odnosnu rečenicu koja se odnosi na neku riječ iz glavne rečenice, pokazujući kako se prvobitno participsko značenje preobličilo u priložno. Participi su uglavnom sintaktički obvezni jer su preoblikovani od glagolskih predikata koji najčešće otvaraju mjesta i drugim rečeničnim dijelovima. Particip je sintaktički obvezan kao nadređeni dio cijele rečenice koju je zahvatila preoblika jer particip ishodišne rečenice otvara mjesta onim rečeničnim dijelovima kojima ostaje nadređen i kao preoblikovani atribut.

Znatan je broj primjera u slavonskih pisaca u kojima je particip u funkciji atributa zabilježen u nominativu, ali se može nalaziti i u kojem zavisnom padežu. Takve participe treba razlikovati od glagolskih proširaka, posebice kada je glagol-

ski pridjev u nominativu jednine muškoga roda, jer je u tim slučajevima u istom obliku kao i glagolski prilog.

Sintaktička obilježja participa slična su pridjevnim atributima, ali je razlika u tom što se pridjevni atributi preoblikuju od pridjevnih predikata, a participi od glagolskih predikata. K tomu valja napomenuti daje particip obvezno semantički i sintaktički uvrstiti uz imenice kao i pridjevni atribut, ali je particip sintaktički obavezan i nadređen rečeničnim dijelovima kojima kao predikat ishodišne rečenice otvara mjesto.

Oblici glagola biti također se ponašaju kao participi, slažući se s imenicom ili zamjenicom na koju se odnose u rodu, broju i padežu. Takvi su primjeri česti i u staroslavenskom jeziku, u koji je ta osobina doprla iz grčkoga, a u hrvatski je jezik poslije mogla ući i izravnim sintaktičkim kalkiranjem latinskih konstrukcija.

U Grličića je učestala upotreba konstrukcije *budući* + glagolski pridjev radni: *Buduchi Gn Bog u petoj, i ušceštoj Zapovidi svojoj zapovidio 62; kad buduchi stvorio cfovika 172.*

Kašićeva je gramatika normirala vezu participa glagola *biti* + glagolski pridjev radni gerundijem perfekta i imperfekta (1604:96), a koje je Kašić skovao po uzoru na latinske i talijanske konstrukcije: *Bivsci, uel, buducchi, bio, uel, bil.* Vrijednost je takvih oblika veznička s uzročnim značenjem.

Participske konstrukcije sa specifičnim funkcijama i značenjima daju ton arhaičnoga, knjiškog jezika i ocrtavaju višestoljetnu franjevačku pisanu tradiciju, pa je stoga njihova upotreba u raznolikim značenjima u slavonskih franjevaca pro-uzrokovana karakterom te literature, odnosno ugledanjem jednih pisaca u druge, ali i utjecajem latinskoga jezika, koji obiluje participskim konstrukcijama. No, zanimljivo je da Grličićevo djelo ne obiluje participima, a uzroke tomu valja pronalaziti i u činjenici da se Grličić nije izravno držao latinskoga izvornika, dok npr. Katančićev prijevod Svetoga pisma, slijedeći latinski izvornik, obiluje participima.

4.4. Izražavanje budućnosti

Za izricanje buduće zavisne radnje Kašić propisuje futur egzakti, koji i svrstava u konjunktivne glagolske oblike, a njegovu konjunktivnost pokazuje navodeći uz njega veznike *ako* i *kada* (1604:101). Kašić dopušta da se taj futur zamijeni prezentom, ali samo za glagol *biti*: *kada budu* (=1. 1. jd.) – *Kada budu biti*, odnosno: *Kada budem / Kada budem bio*, ali ništa ne kaže o upotrebi prezenta umjesto futura egzaktnoga kao budućega vremena u glavnim rečenicama (1604 101).

Za izražavanje buduće radnje čest je prezent svršenoga glagola koji je literarnoga porijekla. Futur I. Grličić izražava prezentom svršenoga glagola: *Tko drugoga ucfini nepodobna ili bude uzrok koim ozgor recfenim nacfinom ... uzrok bude, da sinovi*

fcstetu imaju, jer izgube onoga, kojie grih ranio 63; *Ako tko bude iznova roĝjen od vode, i Duha svetoga, nemoxe ulifti u kraglieftvo* Boxie 95.

U zavisnim se rećenica pojavljuje svršeni prezent glagola *biti* + infinitiv u značenju futura II.: ... *da tako mi neimajuchi mlogo fcta noffit, lagglie nafc duhorni puut budemo darxat, i naslidovat* 213.

U suvremenom hrvatskom književnom jeziku prezent svršenih glagola koji zamjenjuje futur egzaktni izriče budućnost u odnosnim, načinskim, poredbenim, vremenskim i pogodbenim rećenicama ako u glavnoj rećenici dolazi futur ili kakav drugi glagolski oblik koji znači buduću radnju.

Specifično značenje budućnosti u starim tekstovima ima i modalni futur tipa *imam* + infinitiv, koji oznaćuje radnje koje se bezuvjetno moraju izvršiti, i takve su konstrukcije s oblicima glagola *imati* sintaktićki kalk prema latinskim konstrukcijama, odnosno prema latinskoj perifrastićnoj konjugaciji pasivnoj. No, u Grličića nema takvih konstrukcija.

Maretić navodi kako slavonski pisci često futur II. izriću i dodavanjem prefiksa *uz-* na prezent svršenih glagola, pri ćemu je takav prezent u značenju futura II. uglavnom u vremenskim, uzročnim i pogodbenim rećenicama (1910:228). U Grličića takoděr nema takva načina izražavanja buduće radnje, kao ni bilježenja futura egzaktnog u značenju futura I.

Općenito su tipovi izražavanja budućnosti u Grličića siromašniji no u ostalih slavonskih pisaca.

Objelodanjujući svoje nabožno djelce 1707. godine u Veneciji, Grličić se nametnuo piscem prethodnikom djela pisanih na hrvatskom jeziku u Slavoniji nastalih nedugo nakon protjerivanja Turaka iz Slavonije.

Poput ostalih slavonskih franjevaćkih pisaca i Grličićev se jezik uklapa u osobitosti tadašnjega franjevaćkog književnojezićnog izraza. No, iz Grličićeva je djela oćito kako je ono nastalo na samom obzorju 18. stoljeća pa su u skladu s tim i grafijske i jezićne odlike različite od grafije i jezika slavonskih pisaca sredine i kraja 18. stoljeća.

Grafijska rješenja ukazuju na sklonost ugledanju u južna i sjeverna rješenja. Imenićku sklonidbu odlikuje prisustvo (staro)štokavskih oblika, ali i napuštanje nekih izrazitih znakova starine. Sintaksa glagolskih oblika najoćitije ukazuje na razlićitost jezićnih odlika u Grličića i kasnijih franjevaćkih pisaca. I dok djela pisaca koji djeluju sredinom i krajem 18. stoljeća obiluju participskim konstrukcijama, a i načini su izražavanja budućnosti brojni, u Grličića se primjećuje izostanak uporabe participa te malobrojniji načini iskazivanja budućnosti.

Vrijednost Grličićeva djela proizlazi iz činjenice što grafijske, pravopisne i jezične odlike njegova djela oslikavaju stanje hrvatskoga književnog jezika u Slavoniji na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće.

Literatura

- Babić, Stjepan. 1968. Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji. *Godišnjak Matice hrvatske* (Vinkovci) 6, 7–84.
- Bosendorfer, Josip. 1933. Franjevci u Osijeku. *Hrvatski list* (Osijek) XIV, br. 126, str. 3; br. 127, str. 3; br. 128, str. 5; br. 129, str. 3; br. 130, 4; br. 131, str. 21; br. 132, str. 4.
- Bosendorfer, Josip. 1994. *Crtice iz slavonske književnosti 18 stoljeća*. Vinkovci : Privlačica 1994. (pretisak priredila Zlata Šundalić). 167 str.
- Grličić, Ivan. 1707. *PUUT NEBESKI Ukazan cfoviku od Boga po Svetoj Czarqui. TO JEST NAVK KARSTJANSKI V'Kratku obilato, i razborito iftomacfen u jezik Bofanski*. Venecija. 296 str.
- Hoško, Franjo Emanuel. 2000. *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*. Zagreb : Kršćanska sadašnjost. 390 str.
- Ivšić, Stjepan. 1913. Današnji posavski govor. Zagreb: *Rad JAZU* knj. 196, str. 124–254; knj. 197, str. 9–138.
- Jančula, Julijen. 1980. *Franjevci u Cerniku*. Slavonska Požega. 288 str.
- Kašić, Bartol. 1604. *Institutiones linguae Illyricae*. Rim. 189 str.
- Katičić, Radoslav. 1986. *Sintaksa hrvatskoga jezika : nacrt za gramatiku*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Globus. 529 str.
- Lanosović, Marijan. 1778. *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*. Osijek. 272 str.
- Maretić, Tomo. 1889. *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. (Djela JAZU, knj. XIII). 406 str.
- Maretić, Tomo. 1910. Jezik slavonskih pisaca: prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj. *Rad JAZU* knj. 180, str. 146–233.
- Matić, Tomo. 1945. *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. (Djela HAZU, knj. XLI). 169 str.
- Mikalja, Jakov. 1649. *Blago jezika slovinskoga*. Loretto.
- Moguš, Milan, Josip Vončina. 1969. Latinica u Hrvata. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* (Zagreb) 11, 61–81.
- Popović, Pavle. 1927. Franjevci u našoj književnosti, nauci, umjetnosti. *Franjevački vjesnik* 34, 12–14.
- Pranjković, Ivo. 2000. *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*. Zagreb : Matica hrvatska. 319 str.
- Putanec, Valentin. 1985. Prijedlozi Jakova Mikalje za reformu grafije u hrvatskoj latinici. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rogošić, Roko. 1926. Književni rad hrvatskih franjevaca do XIX vijeka. *Nova Revija* (Makarska), str. 410–424.

- Vince. Zlatko. 1970. Grafijsko-pravopisna pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba u Slavoniji. *Zbornik radova I. znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*. Osijek. Str. 773–810.
- Vince. Zlatko. 1990. *Putovima hrvatskoga književnog jezika : lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora. 2., dopunjeno izdanje*. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske. xix,695 str. (Biblioteka Hrvatske povjesnice)
- Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština : lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*. Split: Književni krug. 390 str. (Biblioteka znanstvenih djela, 20)

Language of Grličić's work *Put nebeski* from the year 1707

Summary

During liberation from Turkish occupation the first authors in Croatian language, mostly preoccupied by religious issues, appear in Slavonia. The article presents some language characteristics of a work *Put nebeski* by a parish priest Ivan Grličić from Đakovo that was published in Venice in 1707. The work reflects the state of Croatian language in Slavonia by the beginning of the 18th century.

Ključne riječi: hrvatski jezik, XVIII. stoljeće, Slavonija, franjevci, Grličić
Key words: Croatian language, 18th century, Slavonia, franciscans, Grličić